

Om Flyvesandets Ødelæggelser i Thy.

Af S. C. Sortfeldt.

Der er vist få Steder i Danmark, hvor Flyvesandet har forårsaget så store ødelæggelser som langs med Havkysten i Thyland. Klitternes Gennemsnitsbredde er her over en dansk Mil.

Det er imidlertid ikke så vanskeligt at forklare, hvorfor Sandflugtsødelæggelsen har været større her end de fleste andre Steder i Jylland. Hvis man ser på et Landkort, opdager man straks, at Nordvestvinden uhindret kan slippe nordenom Skotland og søndenom Norge, således at den har fri Passage tværs over Atlanterhavet og Nordsøen, og uden at svækkes af nogen Modstand kan den med hele sin Vælde fare lige mod Thylands Vestside. Skal Vinden derimod over Land og særlig over et Bjergland, svækkes dens Styrke og Voldsomhed i høj Grad. Derfor er Nordvestvindens Styrke mindre i Vendsyssel, da den svækkes ved at gå over Norges Sydspids, og sydfor Thyland, nede i det egentlige Vestjylland, er Nordvestvindens Voldsomhed også aftaget betydeligt ved at fare hen over de skotske Bjerge.

Det ser ud til, at det først er i det 16de Århundrede, at Flyvesandet har taget Overhånd i Vestjylland; i hvert Fald begynder Klagerne over Ødelæggelsen på denne Tid.

Dr. Troels Lund har udtalt, at det sandsynligvis var *Skovenes Udryddelse*, som var Skyld i, at Sandflugtsødelæggelsen bredte sig over så store Strækninger, men det er næppe rigtigt, thi selv om man også på ganske enkelte Steder kan antage, at Skoves planløse Rydning kan have givet Anledning til, at Vinden og Sandet har fået friere Spillerum, må sikkert et sådant Forhold regnes som en ganske særlig Undtagelse. Hovedårsagen til, at Flyvesandet tog Overhånd, er sikkert en hel anden. Der kan peges på *Klimaforandringer*, hvorved Vindstyrken og den herskende Vindretning er blevet anderledes end tidligere; også *Havstrømmene* i Nordsøen og Skagerrak kan have forandret sig, således at der på Stranden og i det hele taget langs med Jyllands Vestkyst er opskyllet langt større Sandmasser end forhen. I Forbindelse med disse særlige Naturforhold, der kan have bevirket større Sandflugt end i de foregående Århundreder, skal her særlig fremhæves, at *Kystboerne* sikkert havde stor Skyld i, at Flyvesandet bredte sig og ikke kunde holdes nede.

Af flere kongelige Skrivelser fremgår det, at man havde fået Øje for Faren, der truede, og det ser også ud til, at man havde Forståelse af, at *Folk selv var Skyld i*, at Sandflugtsødelæggelsen tog Overhånd.

I en Skrivelse År 1539 forbyder Kong Christian den 3die Bønder og andre ”at drage og slå Halm og Tag, så at Sandet derudover drives på Landet og

fordærver megen Jord, Ager og Eng . . . ” Bøden for Overtrædelse af dette Forbud var 40 Mark.

1543 indskærpes Forbudet på ny, og 1548 og senere udsendte Kongen Skrivelser med strenge Forbud mod, at Klitterne ødelagdes, og Straffen for Overtrædelse blev til sidst så hård, at man skulde mene, at Folk tog sig i Agt, men der er langt fra Kjøbenhavn og ud til de vestjyske Klitter, og i den fattige Tid, som rådede gennem det 17de og 18de Århundrede, har Klitboerne ikke skånet Klittens Plantevækst, men har oprykket og nedmejet Marehalmen for at bruge den som Tækkemateriale eller Kreaturfoder. Også Kreaturerne drev man på Græs i Klitterne, og alt dette medførte, at Stormene atter og atter rev Hul på Klitbakkerne og blæste Sandet længere og længere ind over Landet.

Denne uheldbringende Mangel på Respekt for de kongelige Forordninger varede ved i flere Hundrede År, og fra Herredsfoged Otto Lemvigh i Thisted har vi en Skrivelse, dateret 21de November 1791, hvori der klages over Klitternes Behandling og den Ødelæggelse, som fulgte deraf. Skrivelsen lyder således: Anno 1791, d. 21. Novbr., blev af mig udi Medfølge af Opsynsmændene Sr. Anders Tøfting til Diernæs m. fl. foretaget det anbefalede årlige Syn over Nystrup, Vang og Tvorup Sognes Sandklitter, hvor jeg da fandt en stor Del af de farligste Klitter i alle tre fornævnte Sogne dels at være belagt, dels beplantet med Vipper og Klitvækster, ligesom og de forrige Års Arbejde viste Opsynsmændenes Årvågenhed over denne Landeplage. Men med alt dette er dog endnu kun lidt udrettet, når man betragter disse uhyre store Sandklitter, som årlig nærmer sig mere og mere ind ad Landet. Al Flid og Arbejde synes og at være af liden Nytte, sålænge det tillades, at det der i Sandklitterne bor Husmænd, hvis Kreaturer ikke alene optræde og opæde de unge Spirer, men til hvis Føde om Vinteren man uagtet de alvorligste Irettesættelser og Straffe indsamler Klitvækster, hvorved forårsages, at der endog må blive Mangel på det fornødne Frø til at udså så meget, som ellers kunde ske.”

Ved at sammenholde de omtalte kongelige Skrivelser fra Midten af det 16de Århundrede med Herredsfogdens Skrivelse af 1791 forstår man, hvad der har været en væsentlig Grund til, at Flyvesandsødelæggelserne bestandig bredte sig mere og mere. Da Klitterne omsider blev fredede, og man såede Marehalmsfrø eller plantede oprykket Marehalm i Sandklitterne, lykkedes det snart at få Bugt med Flyvesandet og hindre dets videre Udbredelse.

Hvor mange thylandske Landsbyer, Sandet har ødelagt, ved man ikke med Sikkerhed, men når vi

ser det mægtige Område, som Klitterne nu dækker, forstår man, at en Mængde Landsbyer og Bebyggelser må være gået med i Løbet.

Sognene Agger, Lodbjerg, Hvidbjerg v. Å, Tvorup og Vang har lidt overordentlig meget ved Sandflugten, og i Nordthy er det særlig gået ud over Hjardemål Sogn, men også alle de andre Thylandske Sogne ved Havet har taget stor Skade.

Den følgende Fremstilling er ikke noget fuldstændigt Arbejde vedrørende Sandflugtens Historie i Thy; det er kun spredte Træk, Udpluk hist og her, som jeg for det meste har samlet på Landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet i København.

Vi begynder så med *Agger Sogn*. Om Sandflugtens og Havets Ødelæggelser af dette Sogn er der allerede skrevet adskilligt.¹⁾ Af denne Grund skal her kun omtales ganske enkelte Ting for at vise, hvor forfærdelig Ødelæggelsen af Sognet har været.

1555 fandtes i Agger Sogn 21 Gårde og 22 Boel, og Sognet var allerede på denne Tid "plæt fordærvet med Sand". 1625 var ifølge et Tingsvidne 15 Gårde ødelagt af Sandflugt i Øster Agger; en Smule Eng var tilbage af Byens Grund, men denne Eng var fordærvet af Vand. I Vester Agger var 2 Gårdes Ejendomme næsten ødelagt af Sandløb.

1664 i Matriklen nævnes der i *Vester Agger* 10 Gårde, hver med 2-3 Tdr. Hartkorn, og 12 Gadehuse; i *S. Ålum*, Ålumgård, samt 4 andre Gårde og 3 Gadehuse; i *N. Ålum* er der kun 1 Gård med 4 Tdr. Hartkorn tilbage, men til denne By hører 16 Gadehuse; i *Nabe*, hvor Slaget med Svenskerne stod 1657, er der 1 Gård og 1 Gadehus; i *Bollum* er der 12 Huse og i *Thyborøn* endnu 6 Tdr. Hartkorn samt 17 Huse. Endelig nævnes 2 Huse, der kaldes *Toft Gadehuse*.

Man ser heraf, at 1664 er der ca. 80 Gårde og Huse i Agger, hvis Beboere formentlig lever af Fiskeri, da Markerne enten er bortskyllede af Havet eller ødelagt af Flyvesand. 1688 er Sognet ødelagt af Sand; der er ingen Agerjord eller Sædeland, ej heller Eng eller Græsning. Bønderne lever alene af Fiskeri, som de bruger på Havet, og til dette Erhverv findes der ved Agger 22 Både, hver med 6 Mands Besætning.

Forøvrigt ser vi af et latinsk Skødebrev fra 1248, at allerede dengang var Agger-Gårdens Fiskeri af Betydning.

Lodbjerg Sogn har lidt uhyre stor Skade ved Sandflugten. I den nyere Tid (1855) er der kun een By tilbage i Sognet, nemlig *Tolbøl* samt Gårdene *Løgstrupgårde* og *Svejgård*; i alt i Sognet 12 Gårde og 6 Huse. De $\frac{3}{4}$ af Sognet er nu ødelagt af Flyvesand. Der kendes endnu Navne på to Landsbyer og en Herregård, som Sandet har ødelagt, men når man ser det betydelige Område, som Sandet nu ligger over, forstår man også, at der sikkert må være gået adskilligt mere med i Løbet.

Det kan godt tænkes, at Navnene på Klitstrækninger, Bakker o. lign. på sine Steder gemmer Navne på ødelagte Landsbyer og Bosteder. I Lodbjerg Klit lægger vi Mærke til følgende Navne: Følkjær, Torskjær, Porskjær, det mindre smukke Navn Lortpøt o. fl., hvoraf dog ingen kan antages at have været Landsbynavne. Derimod er Navnet Bodbjerg, der ligger mellem Lodbjerg og Hvidbjerg, muligvis et Landsbynavn.

De to Landsbyer, som vi endnu kender Navnene på, hed *Bøgstrup* og *Skovsted*. Om Bøgstrup ved man ikke noget videre; den nævnes ikke i de gamle Matrikler. Allerede ved denne Tid må Byen være ødelagt og forsvundet. Også 1555 er der ikke noget, som tyder på, at der på denne Tid har været flere Byer, end da den første Matrikel udkom (1664). 1555 var der 16 Gårde og 2 Boel i Sognet, og 1664 nævnes der 7 Gårde og 12 Boel samt 8 Gadehuse med 97 Tdr. 7 Skp. $2\frac{2}{3}$ Fdk. Hartkorn. Antallet af Ejendomme er 1664 omtrent det samme som i 1555; der er kun sket den Forandring, at en Del af Gårdene er bleven til Boelsteder, men hvis der i den mellemliggende Tid var forsvundet en Landsby, vilde Antallet af Ejendomme være blevet mindre.

Ifølge Matriklen af 1664 fandtes der ved denne Tid 1 Gård og 8 Boelsteder samt 3 Gadehuse i *Tolbøl* By. En Gård kaldes *Stor Løgstrup* og et Boel *Lille Løgstrup*. Gården *Rotbøl* har $6\frac{1}{2}$ Td. $1\frac{1}{3}$ Fdk. Hartkorn og skal svare 1 Td. Smør til Vestervig. Endvidere nævnes Gården *Svejgård* med $7\frac{1}{2}$ Td. $1\frac{1}{3}$ Fdk. Hartkorn.

Byen *Skovsted* nævnes 1421 og 1435. Det første År omtales en Gård i Skoustedt, og 1435 nævnes to Gårde i Skoffsteth vesten Å. Den 30. Maj 1566 udgår kgl. Befaling til Jutte Podebusk i Vestervig om ikke at befatte sig mere med Lodberg Præstegård (lå i Skovsted), end Chr. III's Skødebrev til hendes afdøde Husbond (Bisp Knud Gyldenstjerne) på Irup Gods hjemler Ret til, da Sognepræsten Hr. Laurits har klaget over, at hun gør ham Hinder på Gården. Men Fru Jutte gav ikke så let Køb; der måtte en Dom til, inden hun gav efter. Den 1ste Oktober 1566 faldt der Rettertingsdom mellem Fru Jutte Podebusk og Hr. Laurits, Sognepræst til Lodbjerg Sogn, om Lodbjergs Sogns Præstegård i Skoustedt. Ved Dommen tilkendtes Præstegården Præsten med Undtagelse af den årlige Afgift af 6 Hestes Gæsten og 1 Skovsvin, som tilskødedes hende ved Skødet på Irupgård.

1664 var der 3 Gårde og 3 Boel i Skovsted samt 5 Gadehuse. En Gård ejes af Iver Krabbe²⁾, skal svare 6 Tdr. Byg m. m Den anden Gård ejes af Enevold Kås²⁾ og svarer 6 Tdr. Byg, 1 Pd. Smør³⁾ og 1 Svin; Hartkorn 7 Tdr. 2 Skp. Den tredje Gård hørte til Tandrup. Det er formentlig denne Gård, der har været Præstegård, thi Fæsteren Peder Madsen giver til Præsten i Hvidbjerg 6 Tdr. Byg, 1 Svin og

¹ Se Wulff: Vendelbo og Ålborg Stift og J. Brüel: Klitterne.

² begge til Toftum i Heltborg Sogn.

³ 1 Pd. = 12 Pd.

6 Tdr. Havre; Gårdens Hartkorn er $6\frac{1}{2}$ Td. Det største Boel ejedes af Vestervig og havde 6 Tdr. 1 Skp. $1\frac{1}{3}$ Fdk. Hartkorn, Afgiften var 4 Tdr. Byg, $\frac{2}{2}$ Fænød, $\frac{2}{2}$ Pd. Flæsk m. m. Det næststørste Boel hørte til Ålborg Hospital, havde 3 Tdr. Hartkorn og skulde svare 3 Tdr. Byg. Det mindste Boel hørte til Tandrup, men Fæsteren svarede 12 Thyboskæpper Byg, 1 Svin m. m. til Degnen i Hvidbjerg. Hartkornet var 1 Td. 3 Skp. $1\frac{1}{3}$ Fdk.

1688 reduceres Hartkornet i Sognet til 34 Tdr. 1 Album, og det er særlig Skovsted By, som det er gået ud over. Sandflugten må have raset voldsomt ved denne Tid, thi nu er de to af Gårdene i Skovsted øde, og Præsten i Hvidbjerg har Jorderne i Fæste. De øvrige 4 Ejendomme i Byen synes ikke at have ret stor Værdi, da deres Hartkorn ansættes til henholdsvis 1 Td. 4 Skp. 3 Fdk., 2 Skp. 3 Fdk, 2 Alb., 2 Skp. og 1 Fdk. Den sidste Ejendom har Degnen Thomas Nielsen i Hvidbjerg haft i Fæste, og 1688 er Niels Thomsen, formentlig en Søn af Degnen, Fæster af dette Boel.

Det sidste, vi hører om Skovsted By, er en Synsforretning afholdt 1739 af Herredsfogden Niels Winther af Villerslev m. fl. Om denne Forretning hedder det, at man synede og efterså Skovsted Mark og Ejendom og afgav følgende Erklæring: "Har været Hartkorn 2 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 2 Album, og Markjorden, som dertil har været, blev anset for ungefær 18-20 Tdr. Bygsæd; hvor de store Sandblider og Banker ligger vesten og norden for og desårsag det hele Jord, som forhen til Sæd har været brugt, ganske med tykt Sand overlagt og utjenlig til Sæd, så at den liden Fåregræsning, som derpå er tilbage, kan, så snart Vinden rører sig af Vesten, endmere med Sandflugt forødes og bedæres. Engen i Storkjær og den øvrige Ejendom til Skovsted er ligesom Rotbøl Eng og Ejendom af Sandflugt og Sand ødelagt. Fåregræsningen på Stedet ansættes til 1 Skp. 2 Fdk.; dog det synes med allerførste ligesom ved Rotbøl at ville ganske og ren af Sand vorde bedækket."

Rotbøl skal engang have været en Herregård, hvorfra Familien af samme Navn skal stamme. 1664 havde Gården kun $6\frac{1}{2}$ Tdr. $1\frac{1}{3}$ Fdk. Hartkorn, og Vestervig ejede Gården. Fæsteren var sandsynligvis en Bonde og hed *Christen Michelsen*. 1688 hed Fæsteren *Michel Christensen*, og Hartkornet bliver nu sat til 4 Tdr. 6 Skp. Michel Christensen er måske Søn af Chr. Michelsen. Sandflugtsødelæggelsen greb efterhånden mere og mere om sig, og 1739 afholdtes en Synsforretning, som viste, at nu var hele Gården ødelagt. "Synsmændene beså først et lidet Fald, kaldet „*Krop*“, som blev anset at have været 8-10 Tdr. Sædeland og af det bedste, som dertil havde været, det befandtes nu ganske overlagt med Sand og hverken nu eller nogen Tid ventelig at komme til nogen Slags Sæd i Brug, men tværtimod, at de små Grønninger, som endnu ligger til Syne, haver de store græsselige Sandblider ved Siden af sig,

liggende så, at den lille Grønning dagligen trues med mere Sand at blive overlagt.

Dernæst beså Synsmændene et lidet Fald østenfor, kaldet *Alholm*, ca. 4 Tdr. Bygsæd, som forrige. Engen, som har ligget til Rotbøl og har haft Navn af *Storkjær*, derover er nu en stor Sø med Sand ganske befyldt; denne Sø er tilvokset formedelst en Bæk, kaldet *Korsbæk*, hvor Vandet har haft sin Udgang af bemeldte Storkjær i Fladesøen og nu af Sandflugt tilstoppet, så at Vandet desårsag trænger sig op over Eng, Kjær og Hede, som derved ligger, såvel Rotbøl som Skovsted Ejendom, som på den anden Side påstødende Ørum Bys Eng og Ejendom, og ikke på nogen Måde bemeldte Bæk til Fladesøen kan blive oprødet formedelst den idelige og store påløbende Sandflugt, som det igen straks tilstopper. Den øvrige Ejendom til bemeldte Rotbøl er ganske overlagt med store Sandblider eller Banker, hvoraf de fleste er så høje som *Kirketårne*, og det af det bare og blanke Sand, hvor slet intet Klittag er eller Tegn til at vokse. Stedet, hvor bemeldte Rotbøl Gård har stået, ligger vestenfor bemeldte afsynede Ejendomme tæt under fornævnte store Sandblider og ganske overlagt med Sand, så at Stederne, hvor Husene har stået, er så godt som ganske ukendelige.

Endelig har og tæt vestenfor Gårdstedet været en temmelig stor fersk Sø, ganske dyb og fiskerig, som nu ej er kendelig, hvor har været, men ganske opfyldt og overlagt med de store Sandblider, og altså kan den liden Fåregræsning, som nu på fornævnte Rotbøl Ejendom er, ikke efter Skønsomhed takseres for højere Hartkorn end 1 Skp., hvilket dog synes med allerførst ganske som af Sand at vorde tildækket".

Efter denne Beskrivelse synes det, at Herregården Rotbøl har ligget i en naturskøn Egn østfor en stor Sø, men de "kirketårnehøje" Sandbanker har dækket det hele til.

Lodbjerg Kirke skal være flyttet et Par Gange for Sandflugten, og i Klitterne nordvest for Kirkens nuværende Plads vises endnu Stedet, hvor den skal have ligget. Knud Ågård skriver, at Kirken er flyttet for 100 År siden, altså omtrent År 1700, og i Trap hedder det, at Flytningen fandt Sted i Begyndelsen eller i første Halvdel af det 18de Århundrede.

Efter Reformationen skulde Lodbjerg Kirke have været nedlagt, men den fik dog Lov til at blive stående. Hvad År Kirken er flyttet, har jeg ikke kunnet få oplyst, men det ser ud til, at den sidste Flytning har fundet Sted før År 1700. I en Regnskabspakke fra Ålborg Bispearkiv ligger et Regnskab for Lodbjerg Kirke fra 1699, og af dette Regnskab får vi at vide, at Kirkens Indtægter var $1\frac{1}{2}$ Td. Rug, 5 Tdr. Byg og 2 Tdr. Havre, samt 2 Lam og 2 Mark 4 Sk. i Penge. Udgiften til Vin og Brød var 1 Daler 2 Mark, til Christianshavns Kirkes Opbyggelse 2 Daler 15 Sk., Studieskat I Mk. 8 Sk. og for Messeklæder at to og Kirken at gøre ren 1 Mk. 8 Sk. Nogen Flytning omtales ikke i dette

Regnskab og heller ikke i andre Kirkers Regnskaber, som jeg har gennemset; særlig skulde man tro, at den velhavende Jannerup Kirke havde ydet Bidrag til Hjælp ved Flytningen af den fattige Klitkirke, men Eftersøgningen var forgæves. 1723 hedder det om Lodbjerg Kirke, at den "på Bygning er temmelig ved Magt, men Kirkegården af Sand ganske overhyllt og overdækket, (så) at der ikke er Tegn til de døde Grave eller snart vides, hvor noget Lig bedst kan vorde nedsat, ja, *Sandet går en Del over Vinduerne på Murene op til Taget*, så det er at befrygte, at Kirken ganske af Sand skal vorde øde." 1724 melder Synsmændene, at "Kirken er vel vedligeholdt og sidste År fik god Reparation. Men et slet Syn på Kirkegården af Sandflugt, ganske over Kirkedigerne, de døde Grave uden omkring og ind på Kirkens Mur så højt opstemmet, at Præst og Folk ofte med stor Besværing er indkommen til Gudstjeneste og synes ikke længe at kan blive bestandig". At Kirken ved denne Tid har behøvet en god Reparation, synes ikke at tyde på, at den har været flyttet eller opbygget nogle få År i Forvejen. Mon ikke denne Flytning ligger længere tilbage i Tiden? Kalkmalerierne inde i Kirken er vel også ældre end fra Begyndelsen af det 18de Århundrede.

1725 "løber Sandet over Kirkegården, overhyller Gravene, skjuler Kirkediget og ligger op på Muren til Vinduerne af Kirken." 1728 er "hele Kirkegården ganske overløben med Sand, så at det ofte har været besværligt at få nogle Lig i Graven. Med Sømning omkring Kirken blev forsynet sidste År, så at nu ikke fejles, indtil Guds Vejrlig skulde Skade gøre." 1731 er "Stættene ganske øde af Sandet, som i mange År har ligget tykt over Kirkegården og Diget, men er nu næsten afblæst; vil Gud, at den må blive fri for Sand herefter, vil Stættene opsættes af ny og Diget repareres." 1763 meldes der, at "Lodbjerg Kirke holdes nogenlunde vedlige af sin Ejer, som er en Bondemand navnlig Jens Simonsen, boende i en Gård ved Kirken, Svejgård kaldet. Denne ganske liden Kirke ligger midt inde i Sandklitterne og trues med Beskadigelse af Sandet, hvorfor den allerede forhen er bleven flyttet fra et Sted til anden." 1766 ejer Peder Moldrup til Vestervig Kirken.

I *Hvidbjerg vesten Å Sogn* har Sandflugten også forårsaget store Ødelæggelser. En Landsby *Alstrup*, der nævnes 1455, er helt ødelagt. *Alstrup Sande* minder vel endnu om Stedet, hvor Byen har ligget. En Gård, *Lyngbygård*, er også ødelagt af Sand.

Både *Nørhå* og *Hundborg Sogne* har lidt stor Skade af Sandflugten, men det er dog særlig gået ud over *Vang* og *Tvorup Sogne*. Det sidste af disse Sogne er næsten helt ødelagt, og den Smule, som er tilbage, er kun nogle få Gårde og Huse. Også *Tvorup Kirke* er nedbrudt, væsentlig på Grund af, at Størsteparten af Sognet var bleven øde af Sand.

Tvorup Kirke. Ude i den østlige Del af Klitterne i det nedlagte *Tvorup Sogn* finder vi Stedet, hvor *Tvorup Kirke* har ligget. Flyvesandsbakkerne har

ikke nået ret langt østfor Kirken; der er frugtbar Marker i Nærheden i østlig Retning, men vestfor ses kun den vilde Klit, der omgiver en lille Sø, som Flyvesandet ikke ganske har været i Stand til at opfylde. Nu er Kirkegården omgivet af en Nåletræsplantning, og denne Plantning går et lille Stykke op over det nedbrudte Kirkegårdsdige og ind på Kirkegården. Stedet, hvor Kirken har ligget, ses endnu tydeligt, og enkelte Grave er også svagt kendelige. Der hviler en idyllisk Fred og Stillehed over dette Sted, hvor de høje Grantræer giver Ly for alle Vinde. Af selve Kirken er der så godt som intet tilbage; kun Murbrokker og hårde Kalkstykker viser, hvor Murene har stået. Et Stykke Murudfyldning, ca. 2 Alen højt, af den søndre Væg tæt vestfor Koret står dog tilbage.

Ved Opmåling på Stedet får man at vide, at Kirken har haft en Længde af ca. 35 Alen og en Bredde af ca. 12 Alen. Våbenhuset har ligget ved Sydsiden, og Koret mod Øst været forsynet med Apsis. Apsisrunden ses tydelig endnu. Det ser ikke ud til, at Kirken har haft Tårn, da Våbenhuset synes at have ligget tæt ved Vestenden af Kirken. De fleste Kirketårne er nemlig smallere end selve Kirken. Umiddelbart vestfor Våbenhuset ligger der en stor Sandbakke. Mange af Kirkens hugne Sten træffer vi flere Steder i Omegnen, og ved Indgangen til Kælderen i en gammel Mølle østfor Kirkeruinerne findes der en Mængde afrundede Apsissten, som sandsynligvis er taget fra *Tvorup Kirke*. Kirkegården har en Længde af omtrent 40 Favne i Syd-Nord; Længden i Øst-Vest er lidt mindre.

Tvorup Kirke nævnes 1596⁴⁾ Ved denne Tid havde Kirken - foruden Landgilde, Korn- og Kvægtiende - Indtægten af to Gårde, som var ødelagt af Sandflugt; den største af disse Gårde svarede forhen 6 Tdr. Korn, den mindste 2 Tdr.

1688 er Landgilden til Kirken kun 3 Tdr. 3 Skp., 1596 var den 7 Tdr. Denne Nedgang skyldes sikkert Sandflugten.

1689 lavede Peder Andersen en Skriftestol til Kirken, og den kostede 10 Mk. 1699 får vi at vide, at Kirken havde Kalk og Disk af Sølv, der vejede 17 Lod, og 1 Messehagl af rødt Fløjel med Kors på af Guld Kniplinger.

1712 blev Altertavlen i *Tvorup Kirke* stafferet af Sign. Jens Jensen Thrane⁵⁾. Han skal for en Betaling af 24 Rdl. staffere den med "forsvarlig ægte Guld og Sølv tilligemed behøvende Farver til dens bedste Zir." I den største Fylding på Altertavlen skal han afskildre *Nadveren*, på Fløjene *Opstandelsen* og *Korsfæstelsen*. Tavlen skal smukt anstryges og stafferes med *Dåben*, alt med smukke Farver og Guld.

Henimod Midten af det 18de Århundrede ser det ud til, at Sandflugten for Alvor er nået frem til

⁴ Årbog 1913, pag. 56.

⁵ se Årbog 1919, pag. 94, hvor der nævnes en Kunstmaler J. T. Trane, der malede Billeder til *Hundstrup* og *Thisted Kirker*.

Kirken. 1741 kan man køre over Kirkediget, og 1742 hedder det, at Stætter og Port kan der ej tages noget Syn til, ej heller repareres, siden Flyvesandet har tillagt dem, og Sandet er alle Vegne ligeså højt som Kirkediget. Våbenhuset er også forfaldent, det manglede 6 Lag Sten samt Skilning mellem Kirken og det.” 1745 meldes, at der er sket stor Skade på Kirken, idet Storekirkens Vesterende tog særdeles Skade den 20. Decbr. af det hårde Vejrlig, og den nordre Side ved Vesterenden af Storekirken har givet sig ud og er revnet som Følge af Jordskælvet den 7. Februar 1745. 1750 er Våbenhuset så brøstfældigt, at ”det fast ikke kan hjælpes til Rette, medmindre det skal nedbrydes og af ny opbygges, som denne Kirke ej får nødig, formedelst de store nærliggende Sandblider, som daglig jævner Kirkegården.”

Det ser dog ud til, at Kirken denne Gang er bleven restaureret, thi 1751 skriver Synet, at ”der er ingen Brøstfældighed ved Tvorup Kirke af nogen Betydning.” 1761 meddeler Synet, at Kirkegårdsdiget formedelst Sandflugten har været øde i 18-20 År, og Synsforretningen slutter med følgende Hjertesuk: ”Vilde Gud i Nåde bevare Kirkegården fra videre Sandflugt, har jeg underskrevet⁶) den Tanke, at Kirkegårdens Dige med Tiden kan bringes i Stand, som var at ønske, dels formedelst Tømmerværket ved Kirken, dels og især formedelst Gravstederne på Kirkegården, men denne fattige Kirke har ganske få Beboere, i alt 8 å 10, og ringe Indkomster. . . .”

Vi hører så ikke mere om Tvorup Kirke før 1794, da den lægges øde. Officielt hed det, at Kirken blev nedbrudt på Grund af Flyvesandsødelæggelsen, og at Beboerne samtykkede, men der går endnu Fortællinger om, at Præsten og en Herremand var Skyld i, at Kirken blev nedbrudt, og at de gjorde det for Fordelens Skyld.

Den 16. April 1794 ansøgte Chr. Brønlund, Byskriver i Thisted, Cancelliet om Tilladelse til at ”nedlægge Tvorup Kirke for at anvende Blyet af samme med øvrige Materiala til Vang Kirkes Reparation. Supplicanten er Ejer af begge Kirker, som ved sidste Orkan, der overgik Landet, har lidt overmåde meget, især Tvorup Kirke, der ligger på en Udkant og ganske vist vil rent blive ødelagt af Flyvesandet. Tvorup Sogn består ikkun af 11 Boel, der ligger Vang nærmere end Tvorup. At istandsætte begge Kirker går over, hans Evne. Sognepræsten for Tvorup og Vang med Tvorup Sognefolk erklære, at de intet have imod det ansøgte, da de sidste dog for det meste søge til Vang, som ligger dem belejliger.” Den 1. August 1794 fik Chr. Brønlund kgl. Bevilling til at måtte nedlægge Tvorup Kirke imod, at han udvider Vang Kirke - ifald det skulde behøves - således at begge Menigheder kunde rummes samt bevislig anvender

på Vang Kirkes fuldkomne, såvel ind- som udvortes Prydelse, det, der måtte indkomme til hans Fordel af Tvorup Kirkes Nedbrydelse, så og at Tienden til den Kirke, som nedbrydes, henlægges til Hovedkirken for bestandig. Så give vi eder sådant hermed til Kende, på det at I eder derefter allerunderdanigst kunde vide at rette og vedkommende sådant til Efterretning at tilkendegive.”

Det ser dog ikke ud til, at Tvorup Sogns Beboere har været tilfredse med, at deres Kirke skulde nedbrydes. Den 25. Oktober 1794 ansøger Tvorup Beboere om at måtte beholde deres Kirke, men Biskoppen svarer, at iflg. Provst Carstensens Erklæring må Tvorup Mænds Klage anses for ugrundet, og at han vil ikke anbefale deres Andragende.

Så faldt den gamle Kirke i Tvorup, og de hugne Sten er spredt viden om.

En smuk Lysekrone hænger nu i Vang Kirke. På denne Lysekrone står følgende Inskription: ”Givet til Guds Ære, Tvorup Kirkes Prydelse, af Anders Tøfting og Hustru Kirsten Marie Willemoes År 1784 til Julehøjtid.” Om Anders Tøfting⁷) og Præsten A. Brønlund fortælles der, at disse to ejede Kirken og var Skyld i, at Tvorup Kirke blev nedbrudt, men ifølge det foregående var det Byskriver Chr. Brønlund, der foranledigede, at Kirken blev brudt ned. Præsten A. Brønlund døde et Par År før 1794, så han må være uden Skyld.

Efter Jyske Tegnelser anføres her en Sag fra 1620, hvorom der førtes en langvarig Rettergang i 1621, og denne Sag drejede sig om, at Præsten ved Altergang i Tvorup Kirke skulde have givet en Familie Mjød i stedet for Vin. Om denne Sag skriver Kongen den 24. Febr. 1621 til forskellige Stormænd, som skulde undersøge og dømme den stakkels Præst. Kongens Skrivelse lød således:

”Vor Gunst tilforn! Vider al eftersom nærværende Præstemand Hr. Jens Christensen, Sognepræst til Vang og Tvorup Sogne udi Thy Os underdanigst suplicando haver ladet andrage og tilkendegive, hvorledes han ved Retten skal tiltales og efterstræbes for at have Søndagen næstfor Mikkelsdag sidst forleden i fornævnte Tvorup Kirke givet en af sine Sognemænd ved Navn Jørgen Kielsen i Furegård samt hans Hustru, deres Børn og Tjenestefolk, tilhobe 9 Personer, Mjød af Kalken i stedet for Vin, der de samme Tid communicerede og vare til det hellige og højjærværdige Sacramente, eftersom de derom til Tingte haver vidnet og ved deres Ed været bekendt, hvilken forbemeldte Præstemand ikke alene højlig benægter, men endogså ved Vidner og adskillige Omstændigheder formener at ville bevise sig ikke for sådan en Gerning billigen at burde mistænkes, som hannem tillægges og noget derfor lide, - da haver Vi

⁶ A. Brønlund, Sognepræst i Vang-Tvorup.

⁷ til Diernæs.

nådigst for godt anset Eder samtlig at tilforordne denne Sag at forhøre og derudi den at kende o.s.v.”

De skulde derfor med forderligste Lejlighed indstævne Parterne for sig på et belejligt Sted og undersøge Sagen, til hvis Oplysning der nok måtte produceres nye Bevisligheder fra begge Sider, og derefter skulde de afsige Dom over Præsten, om han skulde straffes eller være fri.

Flere Landsbyer i Vang og Tvorup Sogne er sikkert gået til Grunde ved Sandflugten, men i Brüels Bog om Klitterne kan man læse om disse Ødelæggelser; de skal derfor forbigås her.

I *Hillerslev Herred* har Sandflugten også forårsaget store Ødelæggelser af de Sogne, der ligger ud mod Kysten. Her skal kun Sognevis anføres en Oversigt over Ødelæggelsen og enkelte hidtil utrykte Oplysninger, hvoraf en Beretning fra 1737 er den vigtigste. Det er dog ikke sikkert, at Sandflugten har Skylden for hele denne Ødelæggelse. Krigens og Tidens almindelige Fattigdom må også tages i Betragtning.

Hansted Sogn: 1555 har Sand allerede fordærvet Markerne; der var dengang 19 Gårde 2 Boel i Sognet. 1625 er Marken gruelig fordærvet af Sand. 1664 var der 9 Gårde, 12 Boel og 24 Huse i Hansted Sogn. 1737 får vi at vide, at Hansted Sogn består af tvende små Byer: *Hansted* og *Gårdaldal*, der udi findes 2 Gårde, 10 Boel og 20 Huse.

17 Gårde er forsvundne i Tiden fra 1555 til 1737, og Bøndernes Brug og Næring er noget lidet Agerdyrkning og lidet Fiskeri. Deres Tilstand er meget ringe, har hverken Højbjergning eller Ildebrand og har Sand rundt omkring sig. 1855 var der 9 Gårde og 29 Huse i Sognet.

Rær Sogn. 1555 er der 34 Gårde og 5 Boel i Sognet. 1625 er den nordlige Side af Sognet fordærvet af Sand, og Marken er en Sandmark. 1664 er der 32 Gårde, 10 Boel, 14 Huse og 1 Vejr mølle i Sognet. I *Rær By* 14 Gårde, hvoraf 3 var øde, 5 Boel og 12 Gadehuse, *Borup*, en Gård med 14 Tdr. 5 Skp. $2\frac{2}{3}$ Fdk. Hartk., *Sårup* 3 Gårde I Hus, *Pugdald* I Gård, *Hjartbjerg* 2 Boel, *Febersted* 5 Gårde, *Hedegårde* 3 Gårde 2 Boel, *Hestkjær* I Gård, *Bjerre* 3 Gårde, *Kappel* 1 Boel og 1 Gadehus.

1690 er den største Del af jorden fordærvet af Sandflugt, en Del af Sognefolkene er bortrømte. 1737: Dette Sogns Byer er tre: *Rær*, *Febersted* og *Hedegårde* foruden nogle andre Steder, hvori findes 19 Gårde, 21 Boel og 16 Huse. Bøndernes Næring er mest Agerdyrkning, er af slet Tilstand, har liden Højbjergning og Ildebrand. 1800: *Rær Sogn* har tilforn lidt af Flyvesandet, men Skaden er dog for en Del formindsket, Jorden er bleven blandet med Sand, men dog tjenlig til Dyrkning undtagen en Strimmel langs med Havet og som en let Jord giver god Rug.

1855 var der 41 Gårde og 44 Huse i *Rær Sogn*.

Vigsø Sogn. 1555: 14 Gårde og 4 Boel i Sognet. Sand har fordærvet dette Sogn meget, og Præsten

foreslår derfor, at *Vigsø Kirke* lægges øde, og Folkene går til *Rær Kirke*. Dette skete dog ikke. 1664 er der 14 Gårde, 4 Boel og 19 Huse i Sognet. Deraf har *Tousgård* 11 Tdr. Hartkorn, *Hesseldal* 9 Tdr., *Bjerreby* 5 Gårde, 3 Boel og 5 Huse, *Vigsøby* 5 Gårde og 14 Huse, *Søborg* 1 Gård og *Votborg* 1 Gård og 1 Boel.

1690 er Præstens Gård i *Vigsø* idel Sand, og der ligger *Klitbakker*, som vel er 20 Alen høje.

1737. Sognet består af 2 Byer: *Vigsø* og *Bjerre* samt nogle enkelte Pladser. Der er 7 Gårde, 10 Boelsteder og 14 Huse. Bøndernes Brug og Næring er nogen Agerdyrkning, samt nogen Fortjeneste ved Sandskuderne, som løber ud og ind, er ellers mest af fattig Tilstand. Højbjergning og Ildebrand er også slet. 1800: Jordbunden har taget Skade af Sandflugten, men er i Tidens Løb bleven til en let sandig Jord, som giver god Rug. 4 Sandskuder fører Handel på Norge.

1855 er der i *Vigsø* 14 Gårde og 35 Huse.

Nors Sogn. 1555 er der 52 Gårde og 6 Boel.

1625 skriver Præsten, at Sognene har været bedre, men ødes nu daglig af Sandflugt.

1664 har Sognet 33 Gårde, 27 Boel og 22 Huse. *Norsby* har 16 Gårde, 13 Boel og 11 Huse. *Hinding* 6 Gårde, 8 Boel og 8 Huse. *Herregården Søgård* 24 Tdr. Hartkorn og *Vensbjerg Vindmølle*; 1 Gård og 1 Boel øde.

1690 synes Sandflugtsødelæggelsen at have kulmineret i *Nors Sogn*, thi dette År er kun 46 Gårde og Boel beboede. Præsten skriver, at der i forrige Tider har været en hel Hob Tiendeydere, men nu på Grund af den skadelige Sandflugt, som daglig tager Overhånd, er der kun 46 tilbage.

1737 nævnes der tre Byer: *Nors*, *Hinding* og *Vording* samt en Del eneste Gårde og Pladser, i alt 50 Gårde, 8 Boel og 30 Huse. Ved denne Tid må Sandflugten til dels være hørt op i *Nors*, og de ødelagte Marker atter bebyggede og opdyrkede. Bøndernes Næring er Kornavlning og Agerdyrkning, har mådelig Højbjergning og Ildebrand. Deres Tilstand kan passere nogenledes.

1800 er *Nors Sogns* Jordbund, for så vidt den ikke er ødelagt af Sandflugten, en meget god Muldjord. Flyvesandet, der har strøget nordenom *Hinding*, har ødelagt eller blandet en Del af denne By's Mark med Sand. Også sønden om *Nors Sø* har Flyvesandet strakt sig i en Strimmel forbi *Søgård*, *Diggård* og *Skårup*.

1855 var der 39 Gårde og 53 Huse i Sognet.

Tveds Sogn. 1555 er her 36 Gårde og 4 Boel. 1664 nævnes 22 Gårde, 16 Boel og 7 Huse. Deraf har *Nørby* 6 Gårde og 2 Boel, *Sønderby* 6 Gårde og 11 Boel (en af Gårdene er ganske fordærvet af Sand). Desuden nævnes *Langgård*, *Schielsgård*, *Schielberig*, *Trolberig* og *Baden* 3 Boel og 4 Huse, *Ballerum* 6 Gårde, 3 Boel og 3 Huse, og *Godsberiggårds Vandmølle*. 1690 er *Annexpræstegården* øde af Sand. 1737 er Sognets Byer *Sønderby*, *Nørby* og *Ballerum*, hvor Gårdene

ligger meget vidt spredte. Endvidere består dette Sogn af en Del eneste Gårde, i alt 13 Gårde, 19 Boel og 13 Huse. Ved at sammenligne Antallet af Gårde og Boel i 1555 med 1737 ser vi, at 23 Gårde er bleven ødelagte af Flyvesand eller formindskede til Boelssteder, og for denne Ødelæggelse har Sandflugten sikkert Hovedskylden.

To Mænd i Sognet bruger Sejlads, og Bønderne bruger deres Agerdyrkning. Deres Tilstand er mådelig på Grund af Sandflugten, men Ildebrand mangler ikke.

1800. Dette Sogn har lidt overmåde meget af Sandflugten. Sandklitterne går fra Havet dybt ind i Sognet, støder lige på Kirken, hvor Kirkegården er skjult med Flyvesand, og går endnu lidt længere mod Østen. Klitternes Udstrækning fra Nordvest mod Øst er $1\frac{1}{4}$ Mil, men er nu temmelig vel tilgroede. Man vil vide, at en By skal have ligget vestfor Tveds Kirke, men den er ødelagt af Flyvesandet.

1855: 22 Gårde og 39 Huse i Sognet.

Hjardemål Sogn 1555: 51 Gårde og 4 Boel.

1571 er Præstegårdens Jorder i høj Grad fordærvede af Sand, særlig synes det at være gået ud over Gårdens Højbjergning, der 1555 var 50 Læs, men 1571 kun 30 Læs. 1625 er Halvdelen af Præstegårdens Agerjord fordærvet af Sandflugt; af Sognemændenes Agerland med Fortoft og Fælled er næsten $\frac{1}{3}$ fordærvet af Sandflugt, og årlig ødes mere og mere. Præstegården har engang før af Sandflugt været nedtrængt og fordærvet og er nu igen bleven opbygget påny.

1638 nævnes der 7 Byer i Hjardemål Sogn, nemlig: 1) Hjardemål, 2) Tved, 3) Kåse, 4) Uldum, 5) Mejlklit, 6) Skiverklit, 7) Sønderklit, samt 4 Gårde: Store- og lille Oddersbøl, Rovad og Bloxgård. Sognet er fyldt med Sandbakker og Sandmiler.

1664 er der 34 Gårde, 15 Boel, 33 Huse og 2 Møller. Hjardemål By 11-12 Gårde, 4 Boel, 14 Gadehuse og 1 Vejrmølle; Klitten 3 Gårde, 1 Boel; Uldum 1 Gård, 2 Boel; Oddersbøl 5 Gårde, 7 Boel; Tvedby 6 Gårde, 6 Huse; Kåseby 7 Gårde, 1 Boel og 5 Huse; i Klitten 8 Huse og Kåse Mølle: 1 Vandmølle.

1690 skriver Præsten, at den fordærvelige Sandflugt gør stor og kendelig Skade ej alene på Bøndernes ringe Mark og Ejendom, men også i deres Huse, som ligger fulde af store Sanddriver, så de kan ikke have et Læs Møg hos deres Huse. Der sidder mange for samme Årsag færdige at flytte, om de ellers havde noget at flytte med og at bygge op for på et andet Sted, så Armod og Fattigdom er stor hos de fleste. Der er Mangel på Hø og Foder. For 30 År siden har Præsterne haft en temmelig (god) Engedel til Præstegården liggende nord over Sanden, østenfor Volden for et stort Sandbjerg, men nu er Engen så tit overføget og overløbet med Sand, at der avles få Læs på den, og inden få År, som den ligger åben for et stort Sandbjerg, bliver den ganske

øde. 1737: Sognet består nu af tre Byer: Hjardemål, Tved og Kårsø, samt Klitten, som ligger vidt adspredt og meget deraf over en Mil til Kirken eller Skolehuset. Udi Sognet findes 30 Gårde, 18 Boel og 38 Huse. Bøndernes Næring og Brug er Agerdyrkning, er ellers i en slet og mådelig Tilstand. Behøvende Ildebrand fås. I Klitten findes 32 Familier.

1800. Jorden er ringe og fordærvet af Flyvesand, men Sandet, som tilforn så meget har ødelagt dette Sogn, er vel temmelig begroet på nogle Steder, dog gives der endnu store nøgne Sandbanker.

1855 er der 44 Gårde og 38 Huse i Sognet.

V. Vandet Sogn. 1555: 23 Gårde, 6 Boel og 6 Møller. Marken er meget fordærvet af Sand.

1664 er der 21 Gårde, 3 Boel og 37 Huse i Sognet. Deraf har V. Vandet By 9 Gårde og 2 Huse; Tandrup 1 Gård; Nebbel, en Herregård med 22 Tdr. Hartk.; Agerholm 10 Gårde, 3 Boel og 3 Huse; V. Tøfting 1 Gård og Klitmøller 2 Vandmøller, 1 (Vejr)mølle og 32 Huse.

1690 skriver Præsten, at ”formedelst den skadelige Sandflugt er mange nu i nogle År flyttede bort til andre Sogne både for Fiskeriets Formindskelse og Jordens Fordærvelse.”

1737 er 21 Gårde og 86 Huse i Sognet. Deraf bor 71 Familier i Klitmøller i to Byer.

Sognefolkens Næring og Brug er en Del Agerdyrkning og en Del Sejlads. Thi da står mange sig ganske vel og er rige både af Gårdmænd og Husmænd, men den Del af Husmændene, som alene lever af Fiskeriet, er ganske fattige og trængende. Højbjergning og Ildebrand er ganske ringe.

1800. Dette Sogn har været udsat for stærk Sandflugt, så en stor Del deraf er enten ganske ødelagt og begravet under Klitterne eller er bleven blandet med Sand. Fra Agerholm ud til Havet er over en halv Mil, som alene består af Sandklitter, men som dog er langt bedre tilgroede end i Vang Sogn søndenfor. V. Vandet Sø har været til stor Frelse for dette Sogn, da den opsluger det Sand, som drives fra de tilstødende mod Vest liggende nøgne Sandbanker. 20 Gårde og 19 Huse i V. Vandet og 77 Huse i Klitmøller. 3 Vandmøller i Klitmøller, deraf 2 Melmøller og 1 Stampemølle, 7 Sandskuder og omtr. 20 Fiskerbåde. Mølboerne er ved Sejlads og Fiskeri tildels velhavende Folk.

1855: 22 Gårde og 104 Huse, deraf 80 i Klitmøller.

Også *Ø. Vandet, Skinnerup og Østerild* Sogne har lidt Skade ved Sandflugt, særlig har Byen Tøushede (Tovsig) taget stor Skade.

I Hillerslev Herred er 43 Gårde forsvundne og 87 Gårde omdannede til Boelssteder i Tidsrummet 1555-1737 (182 År).

(Historisk Årbog for Thisted amt 1920, side 145-164)